

Araştırma Makalesi/Research Article

SON ADA ROMANINA EKOLOJİK BİR YAKLAŞIM

An Ecological Approach to the Last Island Novel

Doç. Dr. Sibel BAYRAM

Düzce Üniversitesi
sibelbayram02@hotmail.com
Düzce/TÜRKİYE

ORCID

Geliş Tarihi / Received Date: 05.01.2025
Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.04.2025
Yayın Tarihi / Published Date: 30.04.2025

Atıf/Citation

Bayram, Sibel. "Son Ada Romanına Ekolojik Bir Yaklaşım". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* 11/22 (Bahar 2025), 245-257.

10.28981/hikmet.1613837

Hakem Değerlendirmesi:

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kör Hakem

Çıkar Çatışması:

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek:

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Benzerlik Taraması:

Bu makale turnitin programında taranmıştır.

Etik beyan:

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Lisans:

CC BY-NC 4.0

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

ÖZ

Doğanın bir parçası olan insanoğlunun hayatına doğa, tarihin ilk zamanlarında hükmedendir ve doğa karşısında insan, daha zayıf bir varlıktır. Bilginin az olduğu bu dönemlerde doğa olaylarına olağanüstü efsanevi anlamlar yüklenir. Bilginin artması, teknolojinin gelişmesiyle insanoğlu, doğayı çözmenin, doğaya hakim olmanın yollarını arar. Bu yollar aranırken çoğu zaman doğadaki ekosisteme zarar verilmekte, insanoğlu doğanın bir parçası olduğunu unutup, hakimi olduğu düşüncesine kapılmaktadır. Doğa ise zaman zaman buna şiddetli bir şekilde cevap vererek, var olan teknolojinin halen insanoğlunun ona hükmetmeye yetmediğini göstermektedir.

Zaman içerisinde insanoğlunun doğaya verdiği tahribat arttıkça, doğadaki tahribata dikkat çekmek isteyen yazarlar, çevre sorunlarını edebi eserlerde işleyerek, sorunlara çözümler getirmeye çalışmaktadırlar. Zülfü Livaneli'nin Son Ada romanı, varlıklı bir kişinin bir adayı satın almasını, zamanla tanıdıklarını adaya davet edip, adada yeni evlerin inşa edilmesini konu alır. Sonrasında adaya yerleşen darbeci Başkan, adaya adeta darbe yapar, adadaki huzurlu hayatın yerini distopik bir dünya meydana gelirken, insanoğlunun doğaya yaptığı acımasız tahribat başlar. Bu çalışmada ekolojisti kuramı göz önünde tutularak, ada halkının doğayla olan ilişkisi irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ekolojisti, Doğa, Kapitalizm, Tüketim.

ABSTRACT

Human beings are a part of nature. In the early times of history, nature dominated the lives of human beings and man was a weaker being in the face of nature. In these periods when knowledge was scarce, natural phenomena were attributed extraordinary mythical meanings. With the increase in knowledge and the development of technology, mankind sought ways to solve nature and to dominate nature. While searching for these ways, the ecosystem in nature was often damaged, human beings forgot that they were a part of nature and thought that they were the masters of nature. Nature, on the other hand, responded violently from time to time, showing that the existing technology is still not enough for mankind to dominate it.

Writers who want to draw attention to the destruction of nature try to bring solutions to the problems by processing environmental problems in literary works. In Zülfü Livaneli's novel The Last Island, a wealthy person buys the island, invites his acquaintances to the island and builds new houses on the island. Later, with the settlement of the putschist President on the island, the brutal destruction of nature by mankind is described, while describing the emergence of a dystopian situation instead of the peaceful life on the island. In this study, the relationship of the island people with nature will be examined by considering the theory of ecocriticism.

Keywords: Ecocriticism, Nature, Capitalism, Consumption.

Giriş

“Herkes bilmediğinin peşine düşecek kadar bilir, ama kimse zaten bildiğinin peşine düşecek kadar bilmez. İşte büyük karışıklık böyle ortaya çıkar, yukarıdaki güneşin ve ayın parlaklığını siler, aşağıdaki tepelerin ve akarsuların canlılığını yakar, aradaki dört mevsimin döngüsünü altüst eder... Bilgiye tamah etmekten kaynaklanan dünyanın karışıklığı bu kadar büyüktür!” (Chuang Tzu, Yivli Sandıklar)

Birçok çevresel kıyamet anlatısında yazarlar, insanların açgözlülük ve tüketim kültürleri nedeniyle doğadaki yaklaşan kıyamet hakkında uyarıda bulunmaya çalışmışlardır. Birçok yazar, hem yaratıcı hem de eleştirel söylemleri aracılığıyla, ekosistemlerimizin karşı karşıya olduğu tehlikeleri vurgulayarak insan ve insan dışı varlıklar ile ilgili müzakere yürütmektedirler.

Günümüzde ciddi edebiyat çalışmalarına ve hatta ciddi edebiyat okumalarına olan ilginin azalması çeşitli nedenlere bağlanabilir. Muhallifleri tarafından sıklıkla öne sürülen bir argüman 'fayda' sendromu olarak adlandırılabilir. Hangi 'amaca' hizmet ediyor? Bir ulusun ekonomik çıkarlarını ya da bir bireyin mali durumunu nasıl destekliyor? Gazellerin, imkansız aşkların, bülbülün, tarlakuşunun, nergislerin ya da masumiyet ve deneyimin dünyası olabilecek hayali ya da hayal edilemez bir üst-gerçekliğin dünyasına taşınmak kişinin değerli zamanını boşa harcaması değil midir? Böylece edebiyat ve onun incelenmesi estetik gerekçelerle değil, ekonomik nedenlerle küçümsenmektedir. Bu tür faydacıların çoğu artık edebi uğraşlar yerine okuryazarlık becerilerine (dil becerileri, bilgisayar becerileri gibi) odaklanmaktadır. Özellikle edebiyat ve kültür teorisi, edebiyatın maddi yönlerinin ve toplumsal ve maddi ilgisinin altını çizmekte etkili olmuştur.

Glen Love ve Carson gibi ekoeleştirmenler, “Günümüzde edebiyatın en önemli işlevinin, insan bilincini tehdit altındaki doğal dünyadaki yerini tam olarak düşünmeye yönlendirmek olduğuna” inanmaktadır. (Cohen, 2004, 11) Geleneksel edebiyat teorisi, yazar, metin ve “dünya” ya da toplum arasındaki ilişkinin izini sürer. Ekoeleştiri ise “dünya” kavramını tüm ekosferi kapsayacak şekilde genişletir. Filozofların ve bilim insanlarının “yeryüzündeki her şey, birbiriyle bağlantılıdır” şeklindeki mistik ve biyolojik düşüncesi, eğer kabul edilirse, edebiyatın maddi dünyanın üzerinde estetik bir eterde yüzmediği, aksine enerji, madde ve fikirlerin etkileşim içinde olduğu son derece karmaşık bir küresel sistemde rol oynadığı sonucuna varabilir. Edebiyat çalışmalarına ekoeleştirel bir yaklaşım, klasik edebiyatın bile yeni bir incelemesini davet eder. Her türden kirlilik sınırları aşıp denizlerde yüzdükçe, ekolojik kaygılar, ideolojiler ve kültürlerden bağımsız olarak dünya toplumlarına yeni bir düşman buldukça yazarların ve sanatçıların bilincini kavramaya başladı. Sorumsuz tüketim kültürü, insan varlığına karşı yeni bir meydan okumadır. Hem insan hem de doğal çevre benzeri görülmemiş bir baskı ve zorlanma altında olduğundan, sanat ve edebiyat artık sadece estetik bir deneyim meselesi değildir. Yeryüzüne, stratosfere ve ötesine zehirli nüfuza karşı bir uyandırma çağrısıdır.

Geleneksel ve (artık eski) Yeni Eleştirel ethos ve deyişte, edebiyat ve onun incelenmesi, insan varlığı, çevre, bitkisel ve hayvansal yaşam ve kozmik enerji ile hiçbir ilişkisi olmayan, insani/maddi dünyanın üzerinde estetik bir

dış uzayda yüzüyormuş gibi ele alınmıştır. 19. yüzyıl İngiliz kültür eleştirmeni John Ruskin, romantik şairler arasındaki insani özellikleri doğanın nesneleriyle ilişkilendirme eğilimini kınamış ve bunu acınası yanılgı olarak adlandırmıştır. Ancak, ekopoetiğin yükselişinden bu yana, kültürel metinlerde doğa ve çevre, insan faaliyetlerine sadece doğal bir fon olarak kullanılmıyor; aksine, insan yaşamının kendisi de onlardan etkilendiği için, insan varlığı ve uygulamalarından etkilenen karakterler haline geldiler. Fritjof Capra bu türlerarasılığı vurgulayarak, bir türün atığının başka bir türün besini olduğunu ifade eder. (Capra, 2004)

Ekosofi, ekolojik uyum felsefesidir. İnsanoğlu ve onun dünya görüşleri evreni çoğunlukla varoluştaki bir ikilik, yani insani ya da kültürel olan ve doğal olan ikiliği açısından ele almıştır. Bu nedenle insanoğlunun kültürel üretimi de insan ve insan olmayan ya da doğal olanı ayrı varlıklar olarak tasvir etmiş, böylece kurgusal anlatılarda ve görsel sanatlarda insanlar arasındaki ilişkileri anlatmış ve çizmiştir. Doğu kültürlerinin ve sanat formlarının çoğunda bu ikilik net bir şekilde korunmamıştır. Aslında, çoğu doğu felsefi düşünce sisteminde, hem insan hem de insan olmayan tek bir homojen varlık olarak görülmüştür. Çevre ve çevrenin insan varlığı ve eylemleri nedeniyle karşı karşıya kaldığı tehlikeler konusunda artan bilinçle birlikte, Batıdaki yazarlar da kültürel anlatılarında endişelerini dile getirmeye başladılar. Fransız post-yapısalcı filozof ve psikanalist Félix Guattari ve Norveçli derin ekolojinin babası Arne Næss, 20. yüzyıl Batı siyasi düşüncesine siyasi praksis yoluyla toplumsal değişim için ekosofi fikrini getirmiştir. Guattari, “Sosyal ve maddi çevrede değişiklik yapılmadan zihniyetlerde de değişiklik yapılamaz. Burada, çevresel ekolojiyi toplumsal ekolojiye ve zihinsel ekolojiye bağlayacak bir “ekosofi” kurmanın gerekliliğini öne sürmeme yol açan bir döngünün içindeyiz” ifadesini kullanır. (Guattari, 1996, 264)

Seçilen metinleri ekoeleştirel olarak okumanın temel amacı, edebiyatın ve ekoeleştirel kuramların çevresel praksis için önemini altını çizmektir. Lawrence Buell, edebiyatın ve edebiyattaki doğanın doğasının, tüm kültürel metinlerin ekoeleştirel olarak yeniden yorumlanmasını gerektirdiğini iddia eder. (Buell, 1995)

Çevre-insan ilişkileri görüldüğü gibi, insanoğlunun varolduğu günden beri var olurken, ekoloji kavramını ilk defa Ernst Haeckel kullanır. “Çevrecilik, toplumsal, siyasi ve felsefi bir hareket olarak nispeten yeni bir olgu olmasına rağmen şimdiden devrimci bir sentez ortaya koyabilecek güçte birbirlerine rakip ekofelsefeler ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlardan her biri ya çözümü mümkün olan unsurları vurgulayarak ya da önem atfettikleri değerlere yönelen tehditleri ön plana çıkararak çevre krizini kavramaya çalışır ve dolayısıyla bir dizi siyasi imkan sunar. Ayrıca her biri belirli edebi veya kültürel yakınlıkları ve farklılıklarıyla birlikte belirgin bir ekoeleştirel yaklaşımın temelini oluşturabilir.” (Garrard, 2020, 35) Modern çevrecilik ise Rachel Carson’un Sessiz Bahar eseriyle başlar.

Çevrecilikten sonra ekoeleştiri kuramı gelişmeye başladı. Ekoeleştiri, edebi metinleri çevreci bir bakış açısıyla inceleyen, edebiyat-çevre-kültür ilişkilerini inceleyen bir alandır. Sadece doğayı değil, çevrenin kültürel, sosyal etkileriyle de ilgilenir. “Canlıların ve cansız olarak tanımlanan inorganik maddelerin birbirleriyle ve çevreleriyle ilişkilerinin edebi metinlerde nasıl

betimlendikleri, edebiyatın söz konusu ilişkiler ağına yaklaşımı, edebi ve kültürel anlatılarda dil kullanımı, ifade biçimleri ve yöntemleri, ekoeleştirisinin odaklandığı başlıca ilgi alanlarını oluşturmaktadır.” (Opperman, 2012, 9)

Ekoeleştiri kavramını Ecocriticism Reader’in giriş bölümünde Cheryll Glotfelty, “ekoeleştiri nedir? En basit tanımıyla, edebiyatla fiziksel çevre arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Tıpkı feminist eleştirinin dili ve edebiyatı cinsiyet bilincine sahip bir bakış açısıyla incelemesi veya Marksist eleştirinin metin okumalarına üretim tarzlarına ve ekonomik sınıflara dayalı bir bilinç katması gibi, ekoeleştiri de edebiyat çalışmalarına yeryüzü merkezli bir yaklaşım getirir” ifadesini kullanır. (Garrard, 2020, 15) Ekoeleştiri çalışmalarının belli bir disiplin altında yürütülmesi ise Amerika merkezli Kore, Yeni Zelanda, Japonya, Tayvan ve Avrupanın çeşitli bölgelerinde temsilcilikleri olan ASLE (Study of Literature and Environment) derneğinin kurulmasıyla olur. Dünyanın pek çok bölgesinden üyeleri olan ASLE’nin düzenlediği konferanslar, akademik çalışmalar ekoeleştiri alanına katkı sağlamaktadır. 1993 yılında ise resmi dergisi Interdisciplinary Studies in Literature and Environment yayımlanır.

Ekoeleştiri, insanın doğaya, doğadaki tüm unsurlara verdiği zararı ortaya koyarken insanoğlunun sömürsünü, doğanın dengesini bozmasını ortaya koyarak dikkat çekmeye çalışır. Zaman içerisinde ekoeleştiri kuramına farklı yaklaşımlar ortaya çıkar. Bunlar, bolluk (cornucopia), çevrecilik, derin ekoloji, toplumsal ekoloji ve eko-Marksizm, Heideggerci ekofelsefedir.

1. Ütopik Adadan Distopik Adaya

Ütopya kelimesi Eski Yunanca’da “ou” yok, “topos” yer anlamında kullanılır ve gerçek hayatta var olmayan, hayali olma anlamını taşır. Ütopya toplumdaki problemler karşısında, var olan mevcut düzenin dışında bir dünyanın hayal edilmesiyle başlar. Ütopyalar belli bir felsefi ya da ideolojik düşünceye dayanarak ortaya çıkarlar. Thomas Moore’un Ütopyası Hristiyan hümanizmasına ya da Karl Marx’ın ütopyası komünizme dayanır. Ütopyalar, toplumun tüm sistemlerini açıklayan bir düzen sunarken bazen bir adada bazen gelecekteki bir zamanda bazen de çok uzak bir bölgede yaşanır.

Ütopya kelimesinin kendisi de sıklıkla yeni kelimelerin oluşumu için kök olarak kullanılmıştır. Bunlar arasında ütopya, distopya, anti-ütopya, alotopya, ükronya, heterotopya, ekotopya ve hiperütopya gibi kelimeler yer almaktadır ki bunlar aslında türetilmiş neolojizmlerdir.” (Vieira, 2010, 3) Ütopya, sadece hayali durumlar anlamında değil zamanla bir anlatı türünün adı olarak da kullanılmıştır. Ütopya eserler arasında en tanınmış olan Thomas More’un *Ütopya* eserinde bir adadaki mükemmel yönetimi, hayatı anlatır. En çok bilinen More’un *Ütopya* eseri olmakla beraber ondan önce de tarihte ütopik hayatın anlatıldığı eserler mevcuttu. Platon, *Devlet* eserinde hayali devlet yönetimini anlatır. “More’un ütopya fikri, aslında antik dünyanın (yani Yunanistan ve Roma’nın) insanlığın entelektüel başarısının zirvesi olarak görüldüğü ve Avrupalılar tarafından model alındığı bir dönem olan Rönesans’ın ürünüdür; ancak aynı zamanda insanın sadece kaderine razı olmak için değil, geleceği inşa etmek için akli kullanmak üzere var olduğunun keşfine dayanan hümanist bir mantığın da sonucudur.” (Vieira, 2010, 4) Ayrıca, Aldous Huxley’nin *Brave New World* ve Edward Bellamy’nin *Looking Backward* eserleri de edebiyat dünyasındaki ütopik eserlerdir. Bu eserler,

gerçek dünyadaki sorunlara, yönetimlere eleştirel bir gözle bakarak, tartışmaya açarlar. Bu ütopyik hayatların uygulanması söz konusu olmazsa da reformlar, iyileştirmeler için ilham kaynağı teşkil eder.

Livaneli'nin Son Ada romanının başında insanoğlu ile doğa arasında henüz bir ayırım söz konusu değildir. İnsan ve doğa içiçe ve barış içerisinde birbirlerine üstünlük kurmaya çalışmadan huzur içerisinde yaşamaktadırlar. "Bütün anakaralardan uzak, geceleri baygın yasemin kokularına bürünerek, kış yaz aynı ılıman iklimle sarılıp sarmalanarak, ağaçların arasında yitip gitmiş kırk eviyle kendine yeterek sürüp giden başlı başına bir dünyaydı burası." (Livaneli, 2020, 13) Adayı yıllar öncesinde zengin bir iş adamı satın alır, bir malikane yaptırıp hizmetçileriyle birlikte adaya yerleşir. Sonrasında yalnızlıktan sıkılınca birkaç tanıdığına karşılıksız arsa verir ve birkaç kişi daha adaya yerleşir. Kırk kadar ev yapıldıktan sonra adanın sahibi, doğanın daha fazla zarar görmemesi için adaya gelişleri durdurur.

"Ekoeleştirici, doğayı romantik, idealize edilmiş veya insanın hizmetine sunulmuş bir nesne olmaktan çıkarıp bilimsel bir platforma taşımaktadır. Ekoeleştirici, hümanist düşünce sistemlerinde, doğanın nesnelleştirilmesine karşı çıkarak, onu insanın emrine ve sonsuz kullanımına sunulmuş, hiçbir etkinliği bulunmayan, sadece insanla ilintili olarak varlığını sürdüren ikincil derecede öneme sahip yardımcı bir unsur olarak görmeyi reddederler." (Sarıkaya, 2012, 96) Ada sakinleri ilk zamanlarda, doğayı kendilerine hizmet için var olan bir nesne değil, arkadaşları günlük hayatlarının birer parçası gibi görürler. Doğayla uyumlu, minimal bir hayat tarzını benimserler.

Adadaki en eski varlıklar martılardır, insanoğlu adaya ilk yerleştiğinde martılar, bir güvensizlik içerisinde bu insanları izlemiş zaman içerisinde karşılıklı gizli bir anlaşma oluşur. Birbirlerinin yaşam alanlarına karışmadan yıllarca, huzur içerisinde birlikte yaşama kültürünü kazanırlar. Adadaki iş bölümü, karşılıksız ortak yaşam, her şeyin ücretsiz oluşu kapitalist dünyanın adadan çok uzak oluşu, insanların eşit şartlarda eşit haklarda yaşaması ada hayatını bir ütopya olarak görmemizi sağlar. "Hayatımızda ne trafik sıkışıklığı vardı, ne bürokrasi, ne vergi, ne form doldurma, ne banka... Sabah ayağımıza geçirdiğimiz eski bir şortla evden çıkıyor, arkadaşlarla sohbet ediyor, kahve içiyor, bazen denize giriyor, bazen balık tutuyor, ağır ağır akan bir su gibi acele etmeden yaşayıp gidiyorduk." (Livaneli, 2020, 21) Adanın sakin hayatı bir gün 24 numaralı evde yaşayan yaşlı ada sakinin ölmesi ve evin oğlu tarafından satılmasıyla beraber yavaş yavaş değişmeye başlar. İleride ütopyanın distopyaya dönüşeceğinin ilk habercisidir.

24 numaralı evi satın alan, yıllarca süren demir yumruk yönetiminden sonra görevine son verilen emekliye ayrılmış eski bir devlet başkanıdır. Adadakiler bu yeni ada sakininin emeklilik süresini huzur içerisinde geçirmek isteyen yaşlı bir kişi olarak düşünür ve yavaş yavaş gelen değişimin tehlikenin farkında değildirler. Adaya yerleşen eski başkanın ilk icraatı adanın ana yolundaki ormanlık yolundaki ağaçları budamaktır. Başkan, insan merkezli doğa anlayışına sahiptir, kendisini doğanın bir parçasını görmek yerine doğadan üstün görmektedir. Başkanın ağaçlık yolundaki ağaçları budayıp, onları kendisinin istediği şekillerde kestirmesi, insanoğlunun doğaya hakim olma, onu değiştirme isteğini gösterir ancak insanoğlunun doğaya verdiği tüm zararlar sonrasında insanoğluna geri döner. "Yolun çıplak haline bir türlü

alışmamıştık, her gelip geçtiğimizde -ki bu, günde en az üç kez oluyordu-kendimizi kafası yeni usturaya vurulmuş ve bu dazlaklığa alışmamış bir insan gibi hissediyorduk. Güneş olunca hışmıyla tepemizdeydi.” (Livaneli, 2002, 40) Ada, ütopyadan distopyaya dönüşür. Distopya Yunanca “dys” kötü, “topos” yer anlamında kullanılır. Distopya, ütopyanın karşıtı, karanlık tarafıdır. “Distopyanın kayıtlara geçen ilk kullanımı 1868 yılına dayanır ve John Stuart Mill’in ütopyanın tam tersi bir bakış açısına bir isim bulmaya çalıştığı bir parlamento konuşmasında bulunur: “Ütopya genellikle 'uygulanamayacak kadar iyi' olarak görülüyorsa, distopya 'uygulanamayacak kadar kötü'dür.” (Vieira, 2010,16) Özellikle, ütopya edebiyatı distopik edebi eserlerin oluşmasına yol açmıştır. Baskıcı yönetimler, eşitsizlik, adaletsizlik, çevresel felaketler distopik eserlerin konularını oluşturur. Distopik eserler de ütopyik eserler gibi var olan sorunlara dikkat çekmek, felsefi tartışmaların doğmasını sağlamak, eleştirel yaklaşımı oluşturmak isterler. George Orwell’in 1984 romanı, totaliter rejimleri eleştirir, Ray Bradbury, *Fahrenheit 451* romanında kitapların yasaklandığı bir dünyayı anlatır.

Adada daha önce doğa-insan uyumu bulunurken yavaş yavaş yerini çatışmaya bırakır. Yazar, “Eski günlerimizi düşünün, bu adada bütün canlılar gibi martıların da iyi geçindiğimiz o mutlu dönemi hatırlayın. Her şeyi unutmış olamazsınız, hani martıların gelin gibi süzülerek havada uçuşlarını seyrettiğimiz, huzur içinde sohbetler yaptığımız, müzisyen arkadaşlarımızın, sanki bu doğanın bir parçasıymış gibi yaydıkları flüt ve gitar seslerine kulak verdiğimiz o dönemi. Gölgeyi ağaçlarımızın altında hiçbir korku duymadan huzurla yürüdüğümüz günleri...” (Livaneli, 2020, 132) Ada sakinleri, martılara karşı bir savaş başlatır, geçmişi çoktan unutarak, adayı kendi isteklerine göre şekillendirmek için mücadeleye başlarlar ancak her defasında doğadan daha sert darbe alırlar, çünkü Başkan ve ada sakinleri, doğanın her bir parçasını Dünya'nın büyük bütünü içinde bir alt-bütün olarak görme konusundaki sezgisel yeteneklerini kaybetmiş, sadece mekanik gözlerle bakmışlardır. Adadaki biyolojik çeşitliliği yok ederek çevresel felaketlerin doğmasına sebep olurlar.

2. İnsan/Doğa, Medeniyet/Vahşet

Doğa kelimesi Latin ve Grekçede doğurmak, ortaya koymak anlamlarına gelir. Doğaya yakıştırılan diğer sıfat ise vahşi kelimesidir. Vahşi, doğada kontrolsüz, kendiliğinden özerk unsurların barındırılması ya da insan dışı doğa olarak tanımlanabilir. İnsanoğlu, tarih boyunca doğayla mücadele ederek, ona hakim olmaya çalışmıştır. Kendisini medeni ve kainatın merkezi olarak gördüğü için doğaya şekil vererek, medeni bir hayat inşa ettiğini düşünür. “Doğa vahşet ve kontrol edilemez bir güçle anılırken, insan, kültürle ve medeniyetle anılmıştır. Bu bağlamda insan/doğa, kültür/yaban, medeniyet/vahşet ikilemlerinde ilk kavramlara pozitif özellikler yüklenirken, ikinci kavramların bunların zıttı, negatif karşılıkları olarak ortaya çıktığı görülmektedir.” (Sarıkaya, 2012, 108) Başkan, adaya geldikten sonra adalıların aksine çok intizamlı ve şık giyinir ve adalıları medeniyetsiz, kargaşa içerisinde yaşadıklarına dair suçlamalarda bulunarak adayı düzeltme, medeni bir seviyeye çıkarma misyonunu üstlenir. Ada, sistemin olmadığı medeniyetsiz, yaban bir yerdir. Öncelikle, adada yönetim kurulu kurarak işe başlar ve adanın doğal yaşamı değişmeye daha formal ancak adada gergin bir hayat başlar. Başkan, “İyi düşünün medeniyet diyorum. İnsanoğlunun

medeniyet, insanı hayvandan ayıran ve onu şerefli kılan düşünceler, metotlar, yönetim biçimleri.” (Livaneli, 2020, 65) Ada sakinleri de Başkan’a uyum sağlamaya başlarlar.

İnsan merkezli ekoloji düşüncesinde doğa vahşi, tehlikelidir. Rolstona, “Genlerimiz ve doğuştan gelen özelliklerimiz vardır. Ancak insan yaşamı vahşi doğadakinden kökten farklıdır. Toy kuşları ya da yarasalardan farklı olarak, insanlar doğaları gereği oldukları gibi değildirler; doğamız gereği dünyaya oldukça tamamlanmamış olarak geliriz ve kültürümüz sayesinde olduğumuz şey haline geliriz. İnsanlar vahşi çevreyi kasıtlı olarak yeniden inşa etmektedir” ifadelerini kullanır. (Rolston, 2001, 267) İnsanlık, yarattığı yapay veya kökten değiştirilmiş yaşam alanları, gıda ürünleri patolojilere, korkunç hastalıklara, mutasyonlara, yaşam ve sağlık için diğer yıkıcı sonuçlara yol açmaktadır. Tarımın kimyasallaştırılması, genetik modifikasyon, sentetik yapı malzemeleri, insanoğlunu yavaş ve kesin bir şekilde öldürmekte, bozulmasına katkıda bulunmaktadır.

İlkçağlarda ise doğa süperüstü güçlerinin olduğu kutsallığın atfedildiği bir yerdir. Teknoloji geliştikçe kutsallık, süper güçlülük insanoğluna geçer. Teknolojinin gelişmesiyle oluşan kentleşme ile birlikte insanoğlunun doğaya olan yabancılaşması artar. Adada yıllarca doğayla iç içe barışçıl yaşayan ada halkı da yavaş yavaş doğaya yabancılaşır ve halk, doğadaki martıları kendi düşmanı olarak görmeye, onları yok etmenin ise bir hak olduğunu düşünmeye başlar. Adadaki martıların, başkanın torununa saldırmasından sonra Başkan, ada halkını toplayarak martıların yumurtalarını ortadan kaldırmak, martıların yuvalarını değiştirmek gerektiğini ifade eder. Bu düşünce yavaş yavaş ada halkı tarafından benimsenir. Yüzyıllarca adanın martıların yuvası olduğu fikrinden tamamen uzaklaşılar ve martılar düşman ilan edilir. “Adanın en güzel plajları bu vahşi yaratıklara teslim edilemezdi. Martılar, adadaki herkesin düşmanıydı. Bu yüzden bir martı seferberliği ilan edilmeli ve bu yaratıklar adadan sonsuza kadar kovulmalıydı. Medeniyet, insanın doğayı istediği gibi denetim altına alması demek değil miydi biraz da?” (Livaneli, 2020, 67) İnsanoğlunun doğayla olan ilişkisi efendi-köle ilişkisidir. İnsanoğlu doğayı kendi kölesi kendisini de efendi olarak görmektedir. İnsanoğlu hayvanlar ile Tanrı arasında bir yerededir. Ancak postmodern düşünürlerden Deleuze ve Guattari ise Anti-Oedipus (1983) adlı kitabında, “Biz insan ve doğa arasında bir fark göremiyoruz. Doğanın insan özü ve insanın doğal özü, tıpkı bir tür olarak insan hayatı içinde birleşmeleri gibi çalışkanlık üretimi biçiminde doğa içinde birleşiyor... İnsan ve doğa sanki birbirine zıt iki terim gibi karşı karşıya gelmiş değildir... daha doğrusu onlar tek ve bir temel gerçekliktir, yani üreticinin ürünü.” (Opperman, 2012, 35) Deleuze ve Guattari’ye göre doğa ve insanoğlu karşıtlık içerisinde değildirler ve ortada efendi-köle ilişkisi yoktur.

İnsanoğlu, birtakım kurallar oluşturarak, bir toplumun parçası olan, aklını kullanarak refah seviyesini yükselten taraf olurken, doğa genellikle toplumsal yönetime karşıt olarak saflığı, özgürlüğü temsil eder. Ada halkı, özgür yaşarken sonrasında yönetim kurulları oluşturulur, giyim-davranış kuralları uygulanır. Küçük bir toplum, devlet modeli meydana getirilirken ada halkı, özgürlüğünü ve saflığını da kaybeder.

3. Kapitalizm-Ekoloji

3.1.Büyüme

Kalkınma yanlısı kapitalist makinenin alanı, doğal kaynakları hızlı tüketmek, yeni üretimler sağlamaktır. Kalabalık nüfus, kar elde etmek için büyük bir armağandır. Büyük pazarlar, sürekli yeni ürünlerini satın alacak milyarlarca tüketici demektir. Kapitalist makine, daha fazla üretmeye ve daha fazla tüketmeye devam etmek ister, bu yüzden sürekli suni istekler ve ihtiyaçlar oluşturur. Tüketimcilik ve seri üretim “atık” terimini yaratmıştır. Sanayileşmiş dünya bizi tüketici olmaya ve tüketirken de atık üretmeye itti. Kapitalizmin sistemi doğrusaldır; ürünler yapım ve satış sürecinden geçtikten sonra tüketilir ve çöpe atılır. Bu sistem, döngüsel olan doğal ya da ekolojik sistemle çelişir çünkü doğada atık yoktur.

Marx, sermayenin bileşenleri olarak meta, para, dolaşımdaki sermaye, üretimdeki sermaye, dolaşımdaki sermaye gibi unsurları sıralar. Meta ve üretimdeki sermaye ekolojiyle doğrudan alakalıdır çünkü üretimin olması için doğadaki metanın kullanılması gerekir. Dolaşımdaki sermayenin büyümesi, üretimdeki sermayenin büyümesine bağlıdır. Kapitalizmde büyüme, insan ihtiyaçlarıyla doğa arasında dengeli bir büyüme yerine, sermayenin niceliksel olarak büyüme problemi. Marx, büyümeyi kullanılan teknoloji ve doğayla olan ilişkileri açısından ele alır, onu basit bir sermaye birikimi olarak görmez. Çünkü basit bir sermaye birikimi olarak görüldüğünde üretim, doğaya yabancılaşacak ve insanın niteliksel ihtiyaçları dikkate alınmadan bir büyüme gerçekleşecektir. Dolayısıyla ekolojik sosyalist bir yöntemde ekolojik unsurlar, mutlaka üretim sistemine dahil edilmelidir. “Marx, doğa toplum ilişkileri konusunda, inorganik beden teriminin anlamını içeren biçimde, *Kapital*’de toplumsal metabolizma kavramını kullanır. Toplumsal metabolizma kavramını, emek sürecinin bir boyutu olarak, toplumsal ağlarla birbirine bağlanmış insanlar arasında mal, ürün değişiminin ifadesi olarak açıklasa da yapıtının sonraki sayfalarında doğayla insan arasındaki ilişkilerin bir metabolizmanın işleyişini andırışını vurgulamak üzere kullanır. Emek süreci her şeyden önce insanla doğa arasındaki bir süreçtir. İnsanla doğa arasında metabolik bir ilişki vardır.” (Çoban, 2022,94) Marx, bu emek sürecinde insanoğlunun doğayla olan ilişkisini koparmaması, yabancılaşmaması gerektiğini savunur.

Kapitalizmde ise üretimin sürekli olarak arttırılıp büyümesi gerekir, aksi takdirde ölür, başka bir reform söz konusu değildir. Adayı satın alan kişi, adayı arkadaşlarıyla paylaşmış ve onlardan herhangi bir maddiyat talep etmemiştir. Yıllarca pre-kapitalist bir sistemin sürdüğü adada, mülkiyet duygusu yoktur. Ancak Başkan, adadaki insanlara mülkiyet, kazanma hırsını aşılama başlar. Mülkiyette sahip olmak medeniyetin bir parçasıdır. “Kapitalist toplum, yalnızca iktisadî çıkar kaygısıyla hareket eden, imkânları elverdiği ölçüde ‘çok kazanma hırsı’ taşıyan ve sürekli rasyonel düşünen bireylerden oluşmaktadır. ‘Sistem’i ayakta tutan, ‘özgürlük’ ortamında faaliyet yürüten ‘akılcı’ bireylerin ‘kazanma hırsı’dır. İktisadi faaliyetler ‘uzmanlaşma ve işbölümü’ temelinde cereyan etmektedir. ‘Sistem’, ‘kazanma hırsı’ ile yanıp tutuşan bireyin, kendi özgür iradesi ile seçtiği işi yaparken hem daha üretken, daha müreffeh ve daha mutlu olacağı, hem de ister istemez toplumsal çıkara hizmet edeceği varsayımı üzerine inşa edilmiştir.” (Aydın, 2012, 23) Başkan,

adadaki insanların adanın kaynaklarını kullanmadan durağan, büyümeden, zenginleşmeden devam eden bir hayat sürmesini kabullenemez, Başkan'ın düşüncesi insanoğlunun doğayı sömürmesi, zenginleşmesi üzerine kuruludur.

3.2.Tüketim

Kapitalizmdeki tüketim kavramında, değişim-değerler sisteminin insan ihtiyaçları için kullanımından uzaklaşılması, metanın toplumsal koşullardan ayrılması ve insan ihtiyaçlarının, doğadan soyutlanmasını içerir. Gerçek insan ihtiyaçları ile kapitalizmin sunduğu ihtiyaçlar birbirinden uzaktır. Heller, “Özel mülkiyet altında ... her insan bir başkasında yeni bir ihtiyaç yaratarak onu yeni bir fedakarlığa sürüklemek, yeni bir bağımlılığa sokmak ve yeni bir tatmin biçimine baştan çıkarmak için spekülasyon yapar. . . . Her biri diğerinin üzerinde yabancı bir güç kurmaya çalışır, böylece kendi bencil ihtiyacını tatmin eder.” (Jones, 2011, 59) ifadesini kullanır. Bu var olan spekülasyonlar, sahte ihtiyaçları, aşırı tüketimi, bunun sonucunda sermayenin genişleme zorunluluğunu doğurur. Adada öncesinde minimal bir hayat ve doğada ihtiyaçtan fazlası alınmama üzerine kurulu bir hayat felsefesi hakimdir. Başkanın, spekülasyonları ada halkının bakış açısını değiştirir, doğayı tüketecek bir meta olarak görürler. Kapitalist sistemde kullanım değerleri yabancılaşır, yüksek üretim seviyelerini korumak için tüketim verimlilikleri engellenir, israf ve düzensizliklere izin verilir, teşvik edilir, üretim insan ihtiyaçlarını karşılamak için değildir. Çünkü ihtiyaç duyulmadan üretimin ve tüketimin olması gerekir. Adada çok az bir ürünle yaşanırken, adanın dışarıya açılması, turizmin başlatılması, ada halkının para kazanması amaçlanır. Bu da ada sakinlerinin adaya yabancılaşmasını doğurur. Halbuki bilinçli insan, doğayla insan metabolizmasını akılcı bir biçimde yönetir, onu kör bir güç olarak onun egemenliği altına almak yerine, en az enerji harcayarak ve insan doğasına en yakışır ve en uygun koşullarda gerçekleştirir.

Ada halkının doğaya yabancılaşması arttıkça daha önce adadaki canlılarla dost yaşadıklarını unuttur. Önce Başkan'ın talimatıyla martıların katledilmesine karşı çıksa da doğanın insanoğlunun hizmetinde olması gerektiği ve doğadan yararlanarak çok zengin, refah düzeyi yüksek bir hayata sahip olma düşüncesi, onları ikna eder. Kapitalist düşüncede doğa, insanoğlunun menfaati için kullanılmalıdır. “Dünya turizmin altın çağını yaşıyor. Her yıl yüz milyonlarca turist, sıcak denizlerde, mavi çağını yaşıyor. Her yıl yüz milyonlarca turist, sıcak denizlere, mavi koyalara sahip güzelim adalara akıyor. Biz adamız, dolayısıyla da siz, niye bu büyük endüstriden payınızı almıyorsunuz? Bu işe hiçbir engel yok. Hemen yarın ülkemizin ve dünyanın en büyük şirketleri gelip bu cennet koyalara beş yıldızlı oteller, lüks kumarhaneler, diskolar, eğlence merkezleri yapmaya başlayabilir. Bu milyarlarca dolardan hepiniz nasibinizi alabilirsiniz. Bu cennet koyuları martılara terk etmişsiniz.” (Livaneli, 2020, 69) Doğayı bir sermaye kaynağı olarak görmek, doğaya yıkıcı bir etki yaratmakta, dönüşü, çözümü olmayan sorunlar yaratmaktadır. Ayrıca doğanın insanoğlunun hizmetinde görülmesi düşüncesi, derin ekolojinin karşı çıktığı bir durumdur. Derin ekoloji insanoğlunun bilincini ve aklını kullanarak doğayı yıkmak, tahrip etmek yerine, doğayla yeniden özel bir bağ kurabilmeyi öngörür. İnsan ve öteki algısıyla hareket eden düşünceden uzak doğadaki her varlığın kendisi için özel bir değerin var olduğunu savunur.

4.Gaia Teorisi

Evrin teorisini savunan Richard Dawkins, evrenin bir makinadan ibaret olduğunu ifade eder ve Kör Saatçi kitabında dile getirir. Bu teze karşılık evrenin bir makina olmadığı, canlı varlıkların makina tanımını yetersiz kaldığı görüşü de yaygınlık kazandı. Bu tartışmalardan sonra doğan Gaia hipotezi, canlı ve cansız parçalarının tek bir organizma olarak düşünülebilecek karmaşık bir etkileşimli sistem olarak görüldüğü Dünya modelidir. Gaia, mitolojide Zeus'un büyükannaesidir ve yeryüzünün de yaratıcısı olduğuna inanılır. "Lovelock (1979) tarafından öne sürülen Gaia teorisine göre yerküre holistik olarak değerlendirilmelidir. Yerkürenin, durağan durumu devam ettirerek metabolik kararlılığı sürdürmek yönündeki kendini düzenleme eğilimi homeostaz olarak adlandırılmaktadır. Yerküre, gezegenin biyolojik ve fiziksel süreçleri arasındaki maksatlı etkileşimlerden evrilerek yaşayan bir süper organizmadır (Stead & Stead, 1994). Bu süper organizma, yaşam için gerekli biyojeokimyasal koşulları korumak için dönüşen bütünleşik ve karmaşık bir sistemdir. Gaia teorisi çerçevesinde yaşamın devamı için gerekli olan ekolojik dengenin kökeni türlerin çeşitliliğinde yatmaktadır (Herrmann-Pillath, 2011)." (Seçilmiş, 2027, 23) Bu teorinin ardından bilim insanları, canlı dünyayı anlamak için yeni yollar geliştirmeye, sosyal, kültürel araştırmalar yaparak yeniden düşünmeye başladılar. Lovelock arkadaşı William Golding'e yeni fikrini paylaşır. Lovelock, "1968 veya 1969'da, bir yürüyüş sırasında, hipotezimi ona [Golding] denedim; o da anlayışlıydı çünkü çoğu edebi figürün aksine, Oxford'da lisans öğrencisiyken fizik dersi almıştı ve argümanımın bilimini tam olarak anlamıştı. Coşkulu bir şekilde, 'Böyle büyük bir fikirle ortaya çıkmayı planlıyorsanız, ona uygun bir isim vermenizi öneririm: 'Gaia'yı öneriyorum.' dedi. ... Elbette Ge, jeoloji, jeofizik ve jeokimya bilimlerinin ön ekidir. Golding'e göre, kaostan düzen çıkaran tanrıça Gaia, yaşanabilirliği sürdürmek için iklimini ve kimyasını düzenleyen bir Dünya sistemi hakkındaki bir hipotez için uygun bir başlıktı" (Manton, <https://epistemocritique.org/9-william-golding-gaia-and-the-crisis-ecology-of-lord-of-the-flies>) ifadelerini kullanır. Daha sonra bu teoriyi Lovelock, evrimsel biyolog Lynn Margulis'in yardımıyla geliştirdi. Teori, canlı varlıkların birbirleriyle ve gezegensel sistemin cansız kısımlarıyla (kayalar, atmosfer ve okyanuslar) etkileşimlerinden Dünya düzeyinde yaşam benzeri bir niteliğin ortaya çıktığını öne sürer. Dünyadaki sıcaklık, okyanusların tuzluluğu, gazlar vs. hepsi yaşamı tolere etmek için uyumludurlar. Dünyadaki bu kendi kendine sağlanan düzenin imkansız olduğunu düşünen bazı bilim çevreleri bu teoriyi reddederler, Lovelock ve Andrew Watson Daisyworld modelini geliştirirler. Daisyworld modelinde tüm türleri, bu türlerle ilişkili olan değişkenleri birbiriyle olan ilişkilerinin anlatıldığı bir dünya simülasyonudur. Daisyworld modelinde dünya tarihinde bazı kitlesel yok oluşlar, yaşanmışsa da dünya kendi kendini dengelemektedir. Gaia teorisi, dünyadaki yaşamın statik olduğu görüşüne karşı çıkar. İnsanoğlunun dünyaya verdiği zarar karşısında, dünya da kendini savunur, zaman zaman karşılaşılan doğal felaketlerle insanoğluna uğradığı zararları, hatırlatmak ister.

Adada, doğa birbiriyle uyum ve denge içerisinde. Martılar yüzyıllar boyunca aynı yere aynı zamanda yumurtalarını bırakırlar. Başkan, doğadaki bu doğal uyuma müdahale etmek ister, yüzyıllardır martıların yuvası olan adadan martıları uzaklaştırmak için onların adaya bıraktıkları yumurtaları yok

eder. Adaya gelen milyonlarca martı, yumurtalarını göremeyince havada kalır, saatlerce uçuş yaptıktan sonra artık daha fazla gücü kalmayan martılar, denizin yüzeyine çarparak intihar ederler. “Adamız yok olmuştı. Denizin dibine batmıştı, bu yüzden göçmen kuşlar binlerce bir yer bulamadılar. Birer birer intihar ettiler, deniz hepsini yuttu.” (Livaneli, 2020, 75) Başkan, martıların yumurtalarına zarar verirken doğadaki dengeyi bozduğunun ve geri dönüşümünün daha trajik boyutta olacağını düşünemez, martıları yok etmeye çalışarak ekolojik dengedeki çeşitliliğe de savaş açmış olur. Martıların ölümü adadaki insanlar arasındaki huzur ve barışı da tehlikeye sokmaya başlar, çatışma meydana gelir. Martılar, adadaki tüm insanlara hücum etmeye, evlerinin camlarını kırmaya başlayınca Başkan martılardan kurtulmak için adaya tilkiler getirir. Tilkiler, martıların yumurtalarını yiyerek martıların sayısını azaltır. Ancak martıların azalmasıyla beraber ortaya yılanlar çıkar. Daha önce martılar, yılanları öldürdükleri için hiçbir zaman adada yılan saldırısına rastlanılmamıştı. İlk defa yılan tehlikesiyle ada sakinleri, karşı karşıya kalırlar. Ada sakinleri şaşkınlık içerisinde yılanların ortaya çıkış nedenlerini anlamamaktadırlar. Ancak 7 numaralı evde oturan yazar, “Anlamıyor musunuz, yılanlar, ekolojik dengeyi bozduğunuz için bu kadar arttı. Çünkü eskiden martılar yılanları avlıyordu. Bu yüzden adadaki yılan sayısı belli bir düzeyde kalıyordu. Hatta bu zehirli türden olanlara hiç rastlamıyorduk. Tilkiler martıları azaltınca, yılanlar çoğaldı ve işte böyle evlerimize girmeye başladılar.” (Livaneli, 2020,133) Yeryüzünün biyolojik olarak birbirinden etkileşerek yaşayan bir organizma olduğu fikrini umursamayan ada sakinleri, türler arasındaki zinciri kırarak, silahı kendilerine çevirmiş olurlar.

Gaian yaklaşımda, doğal dünyadaki her şey, karşılıklı bağımlılığa dayanan senfonik bir nitelik vardır. Örneğin, buluttaki su, yağmurdan nehre, denizden kokolitoforlara ve tekrar bulutlara kadar su döngüsü boyunca dönüp duran dinamik bir sistem bulunur. Adadaki martılar, tilkiler ve yılanlar dinamik bir zincir sistemi içerisinde yaşamı desteklerler. İnsanların müdahalesi bu dinamik döngüyü bozar.

Sonuç

Ekoeleştiri, edebiyatçıların çevresel tahripten kaygı duydukları için edebiyatın doğa konularını eserlerinde işlenmesi, çevresel sorunlara eserlerinde dikkat çekmek istenmesi sonucu ortaya çıkan bir kuramdır. Tarih boyunca çevre edebi eserlerde işlenmekle beraber sistematik olarak adı konularak ele alınması yenidir. Ekoeleştiri kelimesi William Ruekert’in yazdığı ‘Edebiyat ve Ekoloji: Eko-eleştiri’de Bir Deneme’ makalesinde 1978 yılında kullanılır. Zamanla tiyatro, sinema, mimari, resim gibi pek çok alanda kendini göstermiştir. Ekoeleştirmenler, doğanın insanoğlunun yaşamı için bir kaynak olarak görülmesine karşı çıkarlar ve insanoğlunun doğanın hakimi değil sadece birer parçası olduğu yönünde düşünceler ortaya koyarlar. Ekoeleştirmenler, çevre sorunlarına farklı bakış açıları geliştirdikleri için farklı ekoeleştiri kuramları ortaya çıkar. Özellikle sanayi devriminin olması, kurulan fabrikaların çevreye verdiği tahribatın artması ekoeleştiri kuramının önemini artırdı. Modern insan, doğayla olan ilişkisinde daha bencil, pragmatist bir yol izledi. Bununla beraber insanoğlu bilimde ne kadar gelişirse gelişsin doğaya hakim olamaz. Doğaya verdiği zarar ona geri dönmektedir. Doğada bir denge zinciri bulunur ve her organizmanın bir rolü ve birbirine ihtiyacı vardır. Bazen

bu görmezden gelinir ve zincir halkalarından biri yok edilir. Bu yüzden insan dışı dünyaya ve ekosistemlere karşı etik bir bakış açısı geliştirilmelidir.

Zülfü Livaneli, Son Ada romanı sadece bir distopya yada toplumsal, siyasi, eleştiri sunan bir eser değil, insan ve doğa arasındaki hassas bağın yok olmasını da anlatan ekoeleştirel bir romandır. Bir ütopya olan adaya insanoğlunun müdahale etmesini ve bunun sonucunda hem ekolojik hem de toplumsal bozgunun meydana gelmesini anlatır. Livaneli, martıların öldürülmesiyle başlayan süreçte insanoğlunun antroposentrik bir bakış açısıyla doğaya hakim olmak isteyişini eleştirir. Eserde, doğanın insanoğlunun hizmetine sunulan değil, insanoğlundan bağımsız bir ekosistem olduğu vurgulanır.

Yazar, ekoeleştirel bir gözle bakarak, adadaki halkın zamanla değişime uğramasını, doğayla yabancılaşmasını, doğaya tahakküm kurmaya çalışmasını, doğayı tahrip etmesini anlatır. Ada halkı, doğa hırslandıkça, doğa onlardan intikamını daha fazla alır. Başlangıçta doğadaki tüm unsurlarla beraber yaşayan ada sakinleri, Başkan'ın adaya gelmesiyle beraber, değişime uğrar ve doğayı kendi menfaatleri doğrultusunda kullanabilecekleri bir meta olarak görürler. Martılarla olan savaşı kaybederler ve eserin sonunda adada çıkan yangında her şey kül olur. Ancak doğa zamanla kendini tamir eder, yeniden yeşerir. Yazar, adanın tekrar yeşermesinde hem umudu hem de doğanın gücünü ortaya koyar.

Kaynakça

- Aydın, M. Kemal. "Kapitalizm Neden Vazgeçilmezdir?" Sakarya İktisat Dergisi 1 (2012), 21-38.
- Buell, Lawrence. The Environmental Imagination. The United States of America: Harward University Press, (1995)
- Bulut Sarıkaya, Dilek. "Gılgamış Destanı'na Ekoeleştirel Bir Bakış". Ekoeleştiri Çevre ve Edebiyat. ed.Serpil Opperman. 59-93. Ankara:Phoenix Yayınevi, 2012.
- Capra Fritjof. The Hidden Connections: A Science for Sustainable Living. New York: Knopf Doubleday Group, 2004.
- Chuang Tzu. Basic Writings. Translated by Burton Watson. New York: Columbia University Press, 1964.
- Cohen, P. Michael. "Blues in the green: Ecocriticism". Environmental History 9 (2004), 9-36.
- Çoban, A. "Ekolojik Tartışmalar Bakımından Marx'ın Düşüncesinin Değeri" Kurtuluş (2) 2012, 93-104.
- Garrad Greg. Ekoeleştiri, Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar. İstanbul:Kolektif Kitap, 2012.
- Guattari Felix. Remaking Social Practices, The Guattari Reader. ed. Gary Genosko. Oxford:OBlackwell Publishers, 1996.
- Jones, W. Andrew. "Solving the Ecological Problems of Capitalism: Capitalist and Socialist Possibilities" Organization & Environment 24(1) 2011, 54-73.
- Livaneli, Zülfü. Son Ada. İstanbul:İnkılap Yayınevi, 2020.

- Manton, William. Golding. "Gaia, and the Crisis Ecology of Lord of the Flies". Epistemocritique, 21.15.10.2024.
<https://epistemocritique.org/9-william-golding-gaia-and-the-crisis-ecology-of-lord-of-the-flies/>
- Oppermann Serpil. "Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat Çalışmalarının Dünyası ve Bugünü". Ekoeleştiri, Çevre ve Edebiyat. ed. Serpil Oppermann. 9-59. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2012.
- Rolston, Holmes. "Natural and Unnatural: Wild and Cultural". Western North American Naturalist 61/3 (2001), 267-276.
- Seçilmiş, Erdem. "Gaia: İktisat ve Ekoloji". İktisat ve Toplum (2017), 23-28.
- Vieira, Fatima. The Concept of Utopia. Cambridge: Cambridge University Press. 2020.